

Костянтин Красовський,
аспірант кафедри
теорії та історії держави і права
Університету «Крок»

УДК 340.1:342.7

Концепції природних прав людини у період Нового часу та їх відображення у перших юридичних документах

Ідея природного права, виокремлення та утвердження природних прав людини - процеси, що мали місце протягом античного періоду та середньовіччя, у подальшому логічно трансформувались у ще більш рельєфне та змістовне обґрунтування силами передовсім філософів та правників Нового часу. Як логічний наслідок уже цих процесів ми можемо констатувати необхідність аналізу процесів юридизації природно-правової матерії. Все це відбувалось передовсім за рахунок відображення концепції природних прав людини в перших юридичних документах, у тому числі у конституційних текстах. Варто усвідомлювати, що такого роду закріплення природно-правової концепції у нормах позитивного права засвідчує наступне:

- по-перше, рівень розвитку правової свідомості та правової культури суспільства у тій державі, де відбулась юридизація природних прав людини;

- по-друге, рівень розвитку правової свідомості та правової культури окремих громадян – представників законодавчої (установчої) влади країни;

- по-третє, рівень можливої відповідальності держави за забезпечен-

ня гарантування) природних прав людини;

- по-четверте, конституціоналізація природних прав людини ставить їх на один рівень сприйняття з іншими правами, «природний» характер виникнення яких не доведено, тобто прав позитивного характеру, ініційованих (підтриманих, забезпечених) державою;

- по-п'яте, фактично цим завершується тривалий шлях інституціоналізації ідей природного права: від виникнення ідеї – через формування доктрини – до нормативного закріплення на рівні Основного закону держави.

Тенденція наближення природно-правової доктрини до позитивного права відбувається переважно за такими напрямками: необхідності нормативного визнання державою природних прав і свобод особи; конституційного і судового сприяння пом'якшенню суперечностей між позитивістським і природно-правовим підходами, що зумовлює тенденцію до зменшення розбіжностей між цими доктринами – відстороненість позитивістського підходу від особистих і соціальних цінностей та незахищеність природних прав поза правовим регулюванням державою, -

саме таким чином В. Ю. Васецький у рамках своєї дисертації, присвяченої доктрині прав людини в романо-германській правовій системі зазначає про еволюцію сприйняття наближення природного та позитивного права [1, с. 5]. Нам видається, що дійсно, такого роду тенденції мають право на існування і якщо перший напрям (нормативне визнання державою природних прав) може вважатись більш дієвим, то другий (пом'якшення суперечностей між природним та позитивним правом) слід визнати більш поміркованим, виходячи із системного сприйняття концепції природного права.

«Основним джерелом права, основним правотворчим фактором має бути визнана абсолютна ідея права з її визначеннями (природне право). Весь зміст позитивного права являє собою головним чином розвиток основ природного права; з іншого боку, безумовна обов'язковість позитивного права також зрештою має свої корені у природному праві. Але природне право має реалізуватись в певному соціальному середовищі у вигляді позитивного права. Які фактори беруть участь в процесі реалізації? Інакше: які фактори ми повинні визнати безпосередніми джерелами права? Всі ці фактори можна розділити на дві основні групи. У першу групу ми поміщаємо фактори, що творять зміст права (матеріальні джерела), а в другу - фактори, що надають цьому змісту безумовно обов'язковий характер, що наділяють зміст у форму юридичних норм (формальні джерела)» [2, 129]. Такого роду бачення, сформоване на початку ХХ століття випускником Київського Університету Святого Володимира І. В. Михайловським, заслуговує на підтримку, оскільки насправді і тоді і зараз природне право має реалізуватись в певному соціальному середовищі у вигляді позитивного права. Такого роду підхід засвідчує наукову зрілість поглядів вищезгаданого автора.

Здійснюючи рефлексію з приводу загальних міркувань стосовно

оновленого сприйняття ідеї природного права та природних прав людини, який мав місце у Новий час, варто вказати, що у початковий період даної епохи (XVI – XVIII ст.) значними темпами розвивалась наука, культура, технології, виробництво. Відкриваються нові землі, інтенсифікується обмін досвідом, ідеями, товарами тощо, - все це було певним підґрунтям для просування ідей природного права, спроб унормування природних прав. Попри наявність значної кількості воєн, збройних конфліктів, насильницького захоплення нових територій, - це, як не парадоксально, у підсумку теж стало фактором, що осучаснив концепцію природного права, зробив природні права людини більш затребуваними і, як наслідок, уможливив їх нормативне закріплення.

Вказане дало підстави певним авторам навіть запропонувати поняття так званих «нових» природних прав та «нового» природного права. До прикладу, автори «Філософії права», продукту науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого зазначають, що «нове» природне право, що одержало назву прав людини, зародилося в епоху Реформації на основі обґрунтування права на свободу совісті як основоположного «вродженого» права і стало основою юридичної доктрини Просвітництва. У XVIII столітті «вроджені» права отримали статус «невід'ємних прав», які обмежували свавілля держави і встановлювали відносини свободи і рівності не тільки між громадянами, але і між громадянами і державою. За способом обґрунтування ідеї права концепції «нового» природного права можуть бути розділені на натуралістичні, деонтологічні та логоцентричні, що розрізняються трактуванням онтологічного статусу природного права. Останнє розумілося відповідно як існуюче до позитивного права (як закон природи), над позитивним правом (як моральний ідеал) і в самому позитивному праві (як його

розумне ядро) [3, с. 25]. Можливо варто і не абсолютно погодитись із позицією авторів стосовно «нового» природного права, проте цілком життєздатною є пропозиція виокремлювати на теоретико-методологічному рівні природне право як таке, що може сприйматись у різних вимірах: як існуюче до позитивного права (як закон природи), над позитивним правом (як моральний ідеал) і в самому позитивному праві (як його розумне ядро). Нам видається, що всі ці виміри потенційно можуть існувати не як взаємовиключні явища, а як паралельні, тобто такі, що можуть існувати в один і той же час і рамках однієї держави. Тут варто звернути увагу на тій обставині, що автори говорять про юридичну доктрину Просвітництва. Цей етап у рамках Нового часу, окрім іншого, дійсно характеризується певним раціоналістичним переосмисленням низки важливих чинників розвитку суспільства і держави, ролі та значення формулювання, відображення, закріплення та забезпечення прав людини.

На порядку денному того часу постала і набула певної популярності так звана раціоналістична теорія прав людини. Як стверджує Ю.І. Крегуд, на зміну середнім вікам прийшов Новий час, що став з історико-правового погляду епохою виникнення та утвердження буржуазної держави і права. Це був новий щабель суспільного прогресу, у тому числі, і в розвитку таких загальнолюдських цінностей, як права людини і громадянина. З'являється нова, раціоналістична теорія прав людини, яка була найбільш повно розроблена у працях Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж.-Ст. Мілля, І. Бенґама та інших мислителів. Завдяки сміливій критиці феодального ладу і обґрунтуванню нових концепцій про права і свободи особистості, про необхідність панування права у відносинах між індивідом і державою, ця теорія знайшла багато прихильників і зробила вели-

кий внесок у формування нового юридичного світогляду, в ідеологічну підготовку буржуазних революцій та правове закріплення їх результатів [4, с. 24–25]. Маємо зазначити, що такого роду бачення засвідчує певну наступність у формуванні та закріпленні концепції природних прав людини, що мало місце у Новий час.

Д. В. Ковінько, аналізуючи період Нового часу, зазначає, що на шляху ствердження прав і свобод людини найбільш значимими в даний період розвитку людства були англійська Петиція про права 1628 року (конкретизувала багато положень Великої хартії вольностей 1215 року) та Білль про права 1689 року (яким було встановлені процедурні гарантії особистої недоторканності особи, обмеження строків тримання під вартою, закладено основу конституційної парламентської монархії в Англії), Декларація незалежності США 1776 року (перший офіційний документ, що закріпив на державному рівні невід'ємні права людини), Конституція США 1787 року (перша офіційна демократична конституція у світі). Починаючи з перших 10 поправок до Конституції США, які дістали назву Білля про права 1791 року, права і свободи людини і громадянина набувають конституційного авторитету [5].

Таким чином, як видається, період Нового часу, який хронологічно охоплює XVI – початок XX століття (до розпаду чотирьох імперій унаслідок Першої світової війни) на початкових етапах свого хронологічного розвитку (XVI – XVIII ст.) став свого роду «чорноземом, де якісно закріпилось та проросло зерно природних прав людини». Причому не просто проросло, а було закріплено на нормативному рівні, на рівні Основних законів держави.

З нашої точки зору, Декларація незалежності США та Французька декларація прав людини і громадянина є першими успішними спробами відображення природних прав людини у юридичних документах

такого рівня. Кожна держава має свою власну унікальну історію розвитку та побудови державних та правових інституцій. Проте є приклади того, коли внутрішній документ стає взірцем для наслідування і його роль стає набагато системнішою, а відтак перетинає кордони держави. Без всякого сумніву, це має відношення і до США та Франції як країн, котрі «генерували» для себе та для світу юридичні документи принципово нового толку, де би природні права виступали як ключовий елемент та зобов'язання для держави.

Загалом варто зазначити, що наука історії держави і права зарубіжних країн є інструментом для пізнання світового досвіду правового регулювання суспільних відносин, досвіду юридичної діяльності, що мала місце в різні епохи і в різних країнах. Вона спрямована на виявлення стійких, сутнісних ознак державних і правових інститутів, закономірностей функціонування держави і права в різних суспільних умовах. Вивчення категорій іноземного права сприяє засвоєнню логіки юридичного мислення і більш глибокому розумінню понятійного апарату вітчизняної правової культури [6, с. XI].

У рамках даної публікації більш детально зупинимося до прикладі юридизації концепції природних прав людини, що мала місце у Сполучених Штатах Америки. Країна, яка на сьогодні є взірцем у багатьох сферах суспільного життя. Економіка, права людини, оборонний та безпековий сектор, - ці показники, за якими США тримають першість у всьому світі, можна продовжувати і далі. Хоча навіть цього достатньо, щоб із повагою ставитись до країни, яка сформувалась як незалежна держава менш ніж 250 років тому назад. Для порівняння з іншими державами – це дуже нетривалий період часу. Але зроблено за цей час у царині права в США чимало. Окрім Декларації незалежності США, яка мала чимало елементів, які не зустрічались ще на

теренах інших країн (про природно-правові новели даного документу ми говоритимемо далі), дана держава дала світові першу повноцінну писану Конституцію як основний закон держави.

В. Речицький наводить аргументи на користь органічного американського конституціоналізму, який, за його думкою, повністю сформувався у США. «Органічний конституціоналізм передбачає передовсім повномасштабний ринок. Якими можуть бути результати його роботи, видно на прикладі сучасних Сполучених Штатів. Країна, населення якої становить десь 4% від чисельності людства, споживає понад половину з використуваних людиною природних ресурсів, виробляє найбільший ВВП на планеті, здійснює 80-90% світових наукових відкриттів і має військовий бюджет, зрівняний із сумарним військовим бюджетом решти держав світу. З 500 найкращих університетів світу 169 розташовано у США, і в науковому секторі Сполучених Штатів працює вчетверо більше наукових працівників, ніж у країнах Європейської спільноти разом» [7].

Країна починалася як 13 колоній Великобританії в Північній Америці. У період з 1760 по 1775 рік між британською колоніальною владою і незадоволеними їх правлінням американськими колоністами було чимало проявів відкритої ворожнечі, які поступово переросли у відкриті зіткнення із застосуванням сили. Причини крилися в невдоволенні населення колоній низкою податкових тягарів та іншими заходами колоніальних правителів.

Незадоволені британськими властями колоністи діяли в основному в межах колоній, на території яких проживали, і вдавалися до опору британському режиму на місцевому рівні. Однак у 1774 році була здійснена спроба діяти колективно - у Філадельфії зібрався «Перший континентальний Конгрес». У відповідь на заходи, здійснені на цьому Конгресі, король Георг III послав війсь-

ка, і в 1775 році почалася американська Війна за незалежність, яку також називають Американською революцією. До липня 1776 року Другий континентальний конгресі був готовий до одностайного прийняття «Декларації незалежності», яка і була їм прийнята 4 липня 1776 року [8, с. 46].

Здійснений нами аналіз тексту Декларації незалежності США містить такі положення, які є важливими з точки зору сприйняття природних прав людини:

- коли в перебігу історії людства одному народу доводиться розірвати зв'язки, що поєднували його з іншим, і посісти серед держав світу окреме і рівне становище, право на яке йому належить за законами природи і законами Бога природи, належна пошана до поглядів людства вимагає з'ясувати причини, що спонукали його відокремитися;

- ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя;

- що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють; що в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя;

- тому ми, представники Сполучених Штатів Америки, які зібралися на Загальний конгрес, звертаючись до Всевишнього судді світу із запевненням у справедливості наших змагань, ім'ям і за дорученням усіх добрих людей наших колоній, урочисто заявляємо і проголошуємо, що наші Сполучені Колонії є і згідно з правом повинні бути вільними і незалежними штатами [9].

Широко відомо, що авторство проекту цього документа в основному належить членові делегації до Конгресу, який існував за колоніального періоду, від штату Вірджинія - Томасові Джефферсону. Саме він, підкреслює С.П. Головатий, очолював комітет, який працював над текстом проекту документа. У перебігу цієї роботи Джефферсон отримав від Джорджа Мейсона проект Вірджинійської декларації прав, який було надруковано в пресі 12 червня 1776 р. і де містилися такі вражаючі слова: «...усі люди народжуються вільними та незалежними. і вони мають певні *невідокремні природні права*, яких вони не можуть позбутись чи бути позбавленими <...>; серед таких прав - *право на життя і право на свободу*, із засобами, що забезпечують набуття *власності* та володіння нею. а також - прагнення та злобуття *щастя і безпеки*» [10, с. 164]

Нам видається, що аналіз вищевказаних положень Декларації незалежності США з позицій природно-правового погляду дозволяє констатувати наступне:

- по-перше, це новітній документ, який в обґрунтуванні свого права на незалежне існування посиляється на природне право та природні права («яке йому належить за законами природи і законами Бога природи»);

- по-друге, рівність всіх людей від народження, невідбірний (невідбірний) характер прав, що отримуються у зв'язку із самим фактом народження (фактично природні права);

- життя, свобода і прагнення щастя - ось фактично перший сформульований на рівні офіційного юридичного документу перелік природних прав людини, визначений у Декларації незалежності США;

- народ формує уряд і має змогу змінити його;

- вільність, незалежність та справедливість як фонові чинники, на тлі яких отримувалась незалежність США від Великобританії.

Документи Харківської правозахисної групи містять інформацію, відповідно до якої неоціненним правовим документом, який розвинув та конкретизував ці положення, стала Декларація незалежності США 1776 р. Спираючись на природно-правову доктрину прав людини, в Декларації проголошено, що «всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя». В цьому документі та в Конституції США 1787р. було закладено не лише підвалини американського конституціоналізму, а й основи ліберальної концепції прав людини [11].

Як добре відомо, винахідники першої в світі конституції не мали в своєму розпорядженні готових зразків й тому змушені були керуватися здоровим глуздом. Поклавши в основу своїх творчих змагань ідею самовдосконалення, вони створили правовий регулятор вищого рівня, який передбачав модель капіталістичного деперсоніфікованого врядування [12]. Головними цінностями американського конституціоналізму стали свобода, ринок, обмежене правління й прискорення соціальної динаміки, що втілювалося в раціональному спрощенні більшості соціальних трансакцій. Від самого початку Конституцію США було зорієнтовано на поступ, який мав здійснитися завдяки інтелектуальній свободі, вільному підприємництву і ринку за умов мінімально необхідного державного втручання. Західна Європа пристала на основні параметри цієї моделі із певними застереженнями, що пізніше дозволило окреслити європейський конституційний дизайн як ослаблену версію північноамериканського підходу. Такого роду бачення В. Речицького заслуговує на увагу, оскільки дійсно засвідчує першість США у низці важливих конституційно-важливих чинниках праводержавотворення.

Здавалося б, часто-густо колишні колонії, навіть отримавши незалеж-

ність, тривалий період часу були за певними ознаками (у правовій сфері) схожими до країн, у складі яких вони перебували. Проте вказане не стосується Сполучених Штатів Америки. Як стверджує Ж.Р. Темірбеков, головною обставиною, по суті, було те, що США (на відміну від Великобританії) – країна з писаною конституцією, в якій поняття «конституційні обмеження у здійсненні державної влади» виступає тим, що наскрізь просякнули американську юридичну і політичну систему, тому що це лежить в основі як федеральної Конституції США, так і кожної з писаних конституцій штатів. Тому незаперечним сприймалося те, що характерною рисою «американського конституціоналізму» є той «традиційний наголос», який робився на «обмеженні, встановленому писаною Конституцією та законами, щодо здійснення державної влади». Цим і пояснюється той факт, що поняття «здійснення влади під керівництвом права [«government under law»]» визнавалось «придатним» для того, щоб служити основною рисою «американської конституційної думки». Через це поняття передавалася сутність американського конституціоналізму, а саме – обмеження на здійснення влади [13, с. 52].

Наприкінці зазначимо, що Україна повинна використовувати досвід США. Але не механічно, не бездумно. Реалії сьогоденної України засвідчують наявність шансу, який не варто залишати поза увагою. Шансу на реальну розбудову держави, шансу на членство в НАТО та ЄС, шансу на краще щасливе життя. Саме таке, прагнення до якого зазначено у Декларації незалежності США. Важлива особливість, на яку варто звернути увагу, - стабільність Основного закону США, в текст якого було внесено дуже незначну кількість поправок. Тут ми погоджуємося із думкою С. Г. Стеценка, висловлену у контексті співвідношення природного права та позитивізму, відповідно до якої природно-правовому баченню

притаманна певна стабільність, хоч як би не плутали її із такою ж характеристикою позитивізму. Тут, у царині природного права, ми можемо констатувати стабільне урахування вищих, наддержавних, дійсно природних прав людини. Міняються парламенти, уряди, глави держав. Змінною є стратегія держави у той чи інший історичний період часу, а стабільною є увага до людини, її невід'ємних прав [14, с. 178-179].

Таким чином, як видається, роль Декларації незалежності США у

справі поширення ідеї природних прав людини зводиться до наступного:

- перелік природних прав людини розміщено у нормативному акті;

- чітка орієнтація на те, що природні права є не недосяжною мрією, а реальною справою, задля забезпечення якої і функціонує влада;

- природні права є невід'ємними, тобто держава на свій розсуд не може окремо взятую людину їх позбавити.

Список використаних джерел

1. *Васецький В. Ю.* Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. Ю. Васецький ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2006. – 20 с.
2. *Михайловський І. В.* Очерки философии права // Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. Т. 1. Государство / Автор-составитель М. Н. Марченко. – М.: ОАО «Издательский Дом „Городец”», 2004. – С. 115-130
3. *Философия права: конспект лекций* / [Данильян О. Г., Дзєбань А. П., Максимов С. И. и др.]; под ред. О. Г. Данильяна. – Харьков: Право, 2009. – 176 с.
4. *Крегул Ю. І.* Права і свободи людини: [навч. посіб. для студентів вузів] / Крегул Ю. І., Ладиченко В. В., Орленко О. І. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
5. *Ковінько Д. В.* Історія ідей та основні етапи розвитку прав людини / Д. В. Ковінько // Адміністративне право і процес – 2012. – № 2. – С. 109–115.
6. *Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. Т. 2. Право* / Автор-составитель М. Н. Марченко. – М.: ОАО «Издательский Дом „Городец”», 2004. – 800 с.
7. *Речицький В.* Прості цінності конституціоналізму // Критика. 2010. Жовтень [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/prostisinnosti-konstytutsionalizmu>
8. *Бернам У.* Правовая система США. 3-й выпуск. – М.: «Новая юстиция», 2006. – 1216 с.
9. *Декларація незалежності США* // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>
10. *Головатий С.* Про людські права. Лекції.- Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
11. *Генезис прав людини.* Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/genesis/>
12. *Речицький В.* Аксіоми конституціоналізму і Основний закон України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1452528731>
13. *Темірбеков Ж. Р.* Некоторые особенности понимания верховенства права в конституционной теории США // Право и государство. 2015. № 1. С. 50-56
14. *Стеценко С. Г.* Праворозуміння: співвідношення теорії і юридичної практики // Право України. 2010. № 4. С. 176-181

Красовський К. Ю. Концепції природних прав людини у період Нового часу та їх відображення у перших юридичних документах

Статтю присвячено проблематиці природних прав людини з точки зору її відображення у період Нового часу. Акцентовано увагу на історичній наступності розуміння та усвідомлення ідей природного права. Проаналізовано Декларацію незалежності Сполучених Штатів Америки як одного із перших документів, текст якого містить згадку про природні права та їх певний перелік (життя, свобода, прагнення щастя). Наведені аргументи на користь використання досвіду США у практиці правотворення України.

Ключові слова: природне право, природні права, Новий час, Декларація незалежності США.

Красовский К. Ю. Концепции естественных прав человека в период Нового времени и их отражение в первых юридических документах

Статья посвящена проблематике естественных прав человека с точки зрения ее отражения в период Нового времени. Акцентировано внимание на исторической преемственности понимания и осознания идей естественного права. Проанализировано Декларацию независимости Соединенных Штатов Америки как одного из первых документов, текст которого содержал упоминание о естественных правах и их определенный перечень (жизнь, свобода, стремление к счастью). Приведены аргументы в пользу использования опыта США в практике правотворчества Украины.

Ключевые слова: естественное право, естественные права, Новое время, Декларация независимости США.

Krasovsky K. Concepts of natural human rights in the period of Modern times and their reflection in the first legal documents

The article is devoted to the problems of natural human rights from the point of view of its reflection in the period of Modern times. The attention is focused on the historical continuity of understanding and awareness of the ideas of natural law. Analyzed the Declaration of independence of the United States of America as one of the first documents, the text of which contained a reference to natural rights and their specific list (life, freedom, the pursuit of happiness). The arguments in favor of the use of US experience in the practice of law-making in Ukraine.

Key words: natural law, natural rights, New time, Declaration of independence of the USA.